

Gandhi harcostársa: az ökológiai gondolkodás úttörője

Az olyan mozgalmak, amelyeknek nincs gazdaságfilozófiájuk, nem lesznek hosszú életűek. Mert igaz, hogy nemcsak kenyérrrel él az ember, de azért az elemi anyagi javak nélkül megszűnik maga az élet. Az elgondolás arról, hogy hogyan helyes gazdálkodni, a filozófia fontos része. Legyen eszménk arra vonatkozóan, hogy miért éljünk, s arról is, hogyan éljünk meg, méltósággal!

A 20. század elején a gyarmati sorban lévő *India* véghetetlen szegénységbe süllyedt. Szegények milliói éheztek. A százmilliók helyzetének javításához a gyarmati sorból való kiemelkedés kellett. De nemcsak az! Nem pusztán politikai függetlenséget követelő jel-szavakra, hanem átgondolt gazdaságpolitikai koncepcióra is szükség volt. Hiszen, ahogy a magyar Prohászka Ottokár püspök mondta, a politikai szabadság – felszabadság. Az ember nem szabad, ha a nyomor foglya.

A 20. század hatalmas egyénisége, Mohandasz Gandhi az ember méltóságát és szabadságát, *India* gyarmati sorból való kiszabadulását, függetlenségét tűzte célként zászlajára. Nagyon fontosnak tekintette azonban a szegény tömegek élethelyzetének megjavítását.

Joseph Chelladurai Kumarappa, akinek ezt az írást szenteljük, Gandhi barátja, gazdasági-pénzügyi szakértője volt. Őt tekinthetjük a *Gandhi* nevéhez fűződő gazdaságtan atyjának. A gazdaság és a pénzügyek területén számos elméleti mű szerzője, és számos gyakorlati akció megszervezője volt. Arra törekedett, hogy a legmodernebb közgazdasági ismereteket határozott morális tanítással ötvözze, a „*satya és ahimsa*” elvével, a mindent felölelő *igazságosság*, és a *másoknak kárt nem okozás* indiai vallási alaptételeivel. Ezek voltak ugyanis Gandhi mozgalmanak alapjai.

Kumarappa a szegények iránti abszolút odaadással szolgálta a közérdeket. Mindenekelőtt a vidékfejlesztési program kidolgozójaként tekintenek rá. Nem kimondottan elméleti ember volt, bár jó néhány könyvet és tanulmányt írt, hanem a gyakorlat és elmélet szoros kapcsolatának megvalósítója. Arra törekedett, hogy az embert belehelyezze a szélesebben vett ökológiai környezetébe. Bizonyos értelemben azt mondhatjuk, ő volt az ökológiai gazdaságtan úttörője. S mindehhez *elkötelezett keresztény személyiség volt*, mint ahogy – figyelemre méltó módon – számos más személy is Gandhi környezetében. Ez mutatja, hogy a kereszténység messze nem azonos a természetet alávető, azt kizsákmányoló ember eszméjével. Ezt Ferenc pápa 2015-ös enciklikája, a *Laudato si* is hangsúlyozza.

(Élete) Kumarappa változatos, küzdelmes életutat mondhatott magáénak. 1892-ben, Thanjavurban született, keresztény család hatodik gyermekeként. Könyvelői képesítést szerzett, s az 1910-es években Londonban dolgozott. Később sikeres praxist épített ki Bombayben. Ekkor még nem foglalkoztatták a nagypolitika kérdései. 1927-ben kiment Amerikába és a Syracusei Egyetemen folytatta tanulmányait, majd a Columbián szerzett diplomát. *Edwin Seligmann*nál védte disszertációját. Seligmanról tudni kell, hogy a maga korában Amerika kiemelkedő adózási szakértője volt. Kumarappa dolgozatának tárgya az indiai közpénzügyek és a szegénység kapcsolata volt.

A brit birodalom központjában felnőve ugyanis nem igazán ismerte az indiai hétköznapiakat, az indiai társadalom kulturális gyökereit. Ezt szorgalmas tanulmányokkal igyekezett pótolni. Míg belülről, a brit birodalom központjában élő polgárként nézte a dolgokat,

kevésbé figyelt fel arra, ami Amerikából nézve viszont már szembeűnő volt: *hogyan lehetséges, hogy a brit uralom alatt India olyan végzetesen elszegényedett?*

Meg tudta állapítani, hogy a brit uralom alatt a közpénzügyek *India jövedelmének az országból való kiáramlásához vezettek*. Az adókat egyrészt a költséges apparátus fenntartására használták, másrészt – főként adósságszolgálat címén – kivitték az országból. Ha a költségvetés szerkezetét nézzük, 1925–27-ben az amerikai költségvetés a 48%-át fordította adminisztrációra, adósságszolgálatra és katonai kiadásokra. Indiában ezzel szemben ugyanezen célok aránya 98% volt... Közmunkára tehát nem maradt szinte semmi. A civil adminisztráció itt ötszörösebe került, mint Amerikában, s a hadsereg fenntartása is rengeteget emésztett fel. A gyarmati kormányzás számos módon kedvezett az anyaországnak. A vasúti tarifák például – ugyancsak diszkriminatívan – a külföldi szállítóknak kedveztek.

Az 1920-as években az indiai politikai erőket tömörítő Kongresszus intenzíven foglalkozott az eladósodás kérdésével. Kinyilvánította, hogy a majdan függetlenné váló India nem fogja elismerni a brit uralom alatt felhalmozódott államadósságot, amennyiben azok eredői – egy független bíróság előtt minősítve – igazságtalan alapokon születtek. *Kumarappa volt megbízva az elemzéssel*. 1931-ben alapos, tételes vizsgálatokkal, a múlt század közepéig visszamenve kimutatta, hogy mely adózási tételek voltak jogtalanok. E jelentés publikálásának időzítése nagyon szerencsés volt, hiszen éppen ekkor indult Gandhi a második kerekasztal-konferenciára Londonba, az Indiai Kongresszus egyedüli képviselőjeként. Nyilvánvalóan komoly politikai ütőerőt képviseltek a feltárt tények.

Ekkor azonban Kumarappa még csak makrogazdasági ismeretekkel rendelkezett. Nem ismerte eléggé az indiai vidék sanyarú helyzetét. Ezért Gandhi megbízásából alapos, mindenre kiterjedő tudományos vizsgálatot folytatott a *Matar* vidék több mint ötven településén. Gandhi azt kérte, hogy szigorú tárgyilagossággal foglalja össze eredményeit, úgy, hogy abba senki ne köthessen bele. Munkáját egy összefoglaló jelentésben tette közzé. A „*Matar*-jelentés” jökor robbant be a köztudatba. Éppen a „*Dandi*-menet” („*sómenet*”) idején, amely a sólepárlás jogáért folyó erőszakmentes civil megmozdulás volt.

(Aki látta a Gandhiról szóló filmet, soha nem felejtí azokat a képeket, amikor az erőszakmentes tüntetők bárányszelídséggel mentek az őket leütő katonák elé a tengerparti sólepárlóhoz, az asszonyok meg ott álltak, hogy ellássák a sebesülteket. De az emberek csak jöttek és jöttek. Végeláthatatlan menetben áramlottak a katonák felé. S mindez nem csupán film-mese, hanem dokumentum értékű bemutatás volt: valóban megtörtént... És az is valóság, hogy a brit hatalom, megdöbbenve eme elszántság láttán, tényleg meghátrált, Gandhi erőszakmentes civil mozgalmának óriási eredményeként...)

A harmincas években Gandhi visszavonult az aktív politikai életből. Ugyanakkor, nem szűnt meg a közügyekért tevékenykedni. Létrehozta az „*All India Village Industries Association*”-t (AIVIA), a vidéki városok indiai szövetségét. Ezt a civil szervezetet a vidéki kézműves-ipar fejlesztésére kívánta felhasználni. Gandhi ugyanis rádöbbsent, hogy a 1918-ban elindított mozgalma, a „*khadi*” nem elegendő az indiai problémák orvoslására. A *khadi*-t, a kézzel szöött ruházat készítésének mozgalmát Gandhi már korábban, mint a legszegényebbek számára egy egzisztenciális mentsvárat kezdeményezte. Ugyanakkor szimbolikus jelentősége is volt: a nemzeti öntudat, az egyenlőség és az önerőre támaszkodás jelképévé nőtt. A *khadi* konstruktív aktivitást jelent. Nincs öngazgatás a *khadi* általános és önkéntes elfogadása nélkül. Míg korábban a rokka India elmaradásának jelképe volt, addig Gandhi azt India békés önállóságának jelképévé tette. Mindig egyszerű szimbólumokkal teremtett kapcsolatot az egyszerű emberek széles tömegeivel.¹

A harmincas években azonban egyre határozottabban afelé hajlott, hogy nemcsak eladásra kell gyártani a háziszötteket, hanem meg kell szervezni vidéken az önellátó

gazdaságot. Az 1942–43-ban börtönben töltött évei alatt döbönt rá, hogy a társadalom újraszervezése, és a békés, ámde határozott ellenállás az idegen uralommal szemben csak akkor lehetséges, *ha megvalósul az önellátás politikája.*

Leghűbb szövetségese a mozgalmat szervező J. C. Kumarappa volt, aki az AIVIA mozgalom vezetőjeként dolgozott. Az AIVIA-val kapcsolatos tevékenység életművének legfontosabb része lett. Elemzéseiben kimutatta, hogy a gyarmati sorsnak milyen szerepe van az indiai nyomorúságban. Korábban is volt éhezés Indiában, ha rossz volt a termés. A kapitalizmus gyarmati megjelenése azonban azt eredményezte, hogy az éhínségek elsődleges okává nem az vált, hogy nem elegendő a termés, mert olyanok a természeti viszonyok, hanem azért jelentkeznek, mert tömegeknek egyszerűen nincs hozzáférése – az egyébként megtermelt – javakhoz. Mai közgazdasági nyelvezettel: nincs vásárlóerő, csak szükséglet... Ezért elsődlegesen a gyarmati sors elleni küzdelem tűnt Gandhi és Kumarappa számára fontosnak. Annak ellenére, hogy Gandhit követve a 30-as években a politika formálásába egyre inkább belebonyolódott, szükségesnek tartotta, és talált is rá időt, hogy a brit pénzügyi eszközökkel történő kizsákmányolást előadó-körutakon és esszéiben, az egyszerű emberek nyelvén is bemutassa. Ezeket összefoglalva megjelentette egy kötetben: „Clive to Keynes: a survey of the history of our public debts and credits” (Clive-től Keynes-ig: államadósságunk és hiteleink története).

(Kis kitérő: Clive Bell és John Maynard Keynes a Bloomsbury csoporthoz tartozott. A Bloomsbury csoport egy érdekes angliai 20. századi jelenség volt, értelmiségiek, filozófusok, kritikusok, művészek, festők és írók voltak a tagjai. Keynes mint közgazdász, eléggé különös színfolt volt ebben társaságban. Amúgy a címben foglalt neveknek nem sok köze volt a kötet tartalmához. Hacsak az nem, hogy Keynes később az állampénzügyekkel is foglalkozva, a deficités költségvetés pozitív hatásairól is értekezett.)

A második világháború nyomása alá került Anglia azonban még fokozta gyarmatai igénybevételét. Kiszippantotta Indiából is az árukat, hogy enyhítse az angol gazdaságban jelentkező inflációs nyomást. Ezt megtehetette, élve az angol jegybanktörvényben lévő kitételrel, amely a sterling állampapírok értékét az aranyéval azonosnak tekintette. Mondhatjuk, Anglia váltókkal fizetett Indiának... A forgalomban lévő rúpia mennyisége megsokszorozódott. Az áru viszont eltűnt az országból. Vagyis, az angolok ily módon exportálták Indiába az inflációt. Kumarappa ezt képes beszédben így fogalmazta meg: „megraboljuk Pétert, hogy kifizessük Pált.” Mindez, különösen a háború elején, amikor még nem látszott, merre hajlik a hadiszerecsse, aggodalommal töltötte el a pénzügyekhez értő szakembert. Tudta, ha Anglia veszít, a brit értékpapírok annyit se érnek, mint az a papíros, amire nyomták őket... Arra is rákényszerítették egyébként Indiát, hogy a gyarmati időben a vasútépítésre felvett kölcsönt előtörlessze, s ennek fejében ugyancsak árut vásároltak Indiából. (Kumarappának egyébként is az volt a véleménye, hogy a gyarmatosítók által fejlesztett vasúthálózat túldimenzionált program volt. Az, hogy előre kellett hozni a hosszú lejáratú hitelek törlesztését, mindenképpen súlyos terhet rótt az országra.)

Az áruk „elillanása” elleni védekezés érdekében, arra ösztönözte Kumarappa az indiai eladókat, hogy *barter egyezmények* formájában kereskedjenek. Az áruért-árut megoldással valamelyest elejét lehet venni az inflációs hatású kereskedelmi többletnek.

A háború feszült ideje alatt azonban a birodalom a honvédelmi törvény alapján veszélyesnek ítélte tevékenységüket, s ezért Gandhival együtt, az indiai függetlenségért folytatott „Quit India Movement” idején, 1942-ben mindkettőjüket letartóztatták. Börtönévei alatt írta meg Kumarappa – egyébként egyre rosszabb egészségi állapotban – két, maga által is a legfontosabbnak tartott művét: a „Fenntartható gazdaság”-ot, és a „Jézus felfogása és gyakorlata” című munkáit.

Ebből két dolog világlik ki: az, hogy az ökológiai fenntarthatóság *első apostola volt*, s az, hogy világnézete határozott morális elveken, *vallási alapokon nyugodott*.

India függetlenné válása után Kumarappa a Nemzeti Kongresszus tervezési bizottságának dolgozott. Diplomáciai utakat tett Kínába, Japánba, Európába. Ezekben az országokban elsősorban az agrárgazdaság gyakorlati tapasztalatait tanulmányozta. Élete vége felé Maduraiban telepedett le. Ebben a gazdag hagyományú indiai városban élt, írt és kutatott, 1960-ban bekövetkezett haláláig.

(*Munkássága, filozófiája*²) Gazdaság-filozófiájának alapkérdései a következők: mi az egyén természetének lényege, mi az értékelmélet, a munka természete, mi a munkamegosztás és az állam szerepe, valamint a pénz, mint a csere eszköze funkciója.

Korának egyházi vezetőivel való eszmecsereiben rámutatott, hogy milyen messzire távolodott a gyakorlat a krisztusi tanítások lényegétől. Az igazság és az erőszakmentesség, mint két vezérfonal, jól levezethető a Szentírásból, és e két tétel volt Kumarappa fő rendező elve is. Úgy vélte, az ember, aki a teremtésben kitüntetett helyet foglal el, és képes a létezés teleologikus magyarázatára, köteles ezt a képességét mély morális alapokon állva arra használni, hogy a közösség javáért tevékenykedjék.

A „Fenntartható gazdaság” c. munkáját napjaink ökológiai-gazdasági ismeretei alapjánól nézve még gazdagabbnak érezzük, mint ahogyan azt a maga idején fogadták. Nem is volt talán olyan jól összeállított mű, mint korábbi, kiforrottabb munkái. De tény, hogy már a harmincas évektől kezdve egyértelműen azt hangsúlyozta írásaiban, hogy az Anyatermészet megsértését eredményező intézmények előbb-utóbb romlásra ítéltetnek. A Természetes Rend (Natural Order) nem hagyja büntetlenül megsértését. Gyakran alkalmazott a természetből kölcsönzött képeket, s a természetben található ciklikus mozgásokat felhasználta a társadalmi folyamatok megvilágítására. (Az adózás folyamatát már doktori dolgozatában is a tengerből felszálló pára és az eső képéhez hasonlította, hiszen ideális esetben az adókat elvonják azoktól, akik könnyebben ki tudják azt fizetni, s az újraelosztás során viszont, áldásos esőként, visszahullnak a legjobban rászorulókra.)

A Természetes Rendben a *jogok és kötelességek* harmóniában vannak. A jogok és kötelességek alapján Kumarappa a következőképpen csoportosította a létező társadalmakat: Élődsi (parazita) gazdaság, pazarló gazdaság, vállalkozó gazdaság, közösségi gazdaság, szolgáló gazdaság.

A *parazita és pazarló* gazdaságokban nincsenek jogok és kötelességek, s nincs ciklikus „természetes rend” sem. A *vállalkozó* gazdaságban az önérdék vezényel. Ugyan nem túlzott erőszakossággal, hiszen elismernek bizonyos jogokat és kötelességeket, sőt, a természetes rend létét is, de az altruizmus hiánya ezeket a rendszereket is könnyen erőszakossá teheti. Így a formációt csak a társadalomszervezés legalacsonyabb fokának tekinthetjük. A következő fejlődési szakaszban, a *közösségi* gazdaságban az emberek rádöbbennek, hogy egymástól függenek, s ez a kölcsönös kapcsolatok rendszerét hozza létre. Miként a méhek a kaptárban, ki-ki a maga dolgát csinálva, a közösség javát szolgálja. Ez valójában az *önérdeknek csoportérdekké* való kiterjesztését jelenti, s azt, hogy a pillanatnyi szükségletkielégítést felváltja a jövőre való gondolás. E fejlettségi szakasz magasabb, de ez sem zárja ki az erőszakot a *körön kívüliekkel szemben*, hiszen a kötelezettségeket csak egy nagyon szűk körre vonatkoztatja.

A magasabb kulturális érdekek mentén szervezett társadalom sokkal inkább a kötelezettségeken, mint a jogok túlhangsúlyozásán kell alapulnia. Ebben minden életet a többi viszonylatában néznek, s ez egyfajta átmenetet jelent a *fenntartható és a szolgáló társadalom* létrejöttéhez. Az olyan társadalmak, amelyek nem hangsúlyozzák a kötelezettségek

abszolút elsőbbségét, *csak átmeneti társadalmak lehetnek*. A jogok kiemelése a múltó emberélet, vagy akár egy nép rövid távú érdekein alapuló társadalmat eredményez.

Gondolatmenetének integráns része, hogy *a Természetes Rendnek az élettelen tárgyak is részei*, s az embernek ezekhez való viszonya rendkívül fontos. Az ember felelős e tárgyak használatáért, akár megújuló, akár meg nem újuló természeti kincsekről van is szó. „Tartály-gazdaságról” és „folyó gazdaságról” beszél. Előbbiben minden további nélkül felhasználják a javakat. A másodikban az emberi tevékenység által azok újratermelődnék. Kumarappa úgy vélte, az emberiségnek lehetőleg a *megújuló erőforrásokra* kell alapoznia működését. *Kumarappa az első öt szakember közé tartozott, aki a legkorábban hívta fel a figyelmet a meg nem újuló erőforrások korlátlan felhasználásának problémájára.*

Kumarappa véleménye szerint a túl nagy a távolság a termelő és felhasználó között akadályozza az igazságos csere létrejöttét. Ezért volt Kumarappa annyira a híve a decentralizált termelésnek és a termékek helyben fogyasztásának.

Ami a pénzt illeti, úgy vélte, hogy *a csereérték* nem jó iránytű ahhoz, hogy megértsük az örökérvényű elveken alapuló jogokat és kötelességeket. Márpedig egy nem erőszakra épülő társadalomnak ezeken kell alapulnia. Nem lehet szerinte fenntartható társadalmat építeni olyan értékelmélet alapján, amely az egyének változékony és tünékeny preferenciáin alapul. Valami tartósabb, a személytől független mércéhez kell igazodnia. *A csere azonban nála nem csupán egy gazdasági, hanem egy morális aktus is*. Ha valaki olyan árut vesz meg, amelyet kizsákmányoló körülmények között termeltek, az maga is a kizsákmányolási folyamat részévé válik. (Megjegyezzük, ez az elv a fejlett országokban a szabályozásban napjainkban már meg is jelent, amikor például a gyermekmunkával termelt áruk forgalmazását megtiltották.) Az aranypénzben gondolkodva, a pénz szerepét sajátosan értékeli. Azt állítja, hogy a pénzért történő csere *nem egyenértékű javak cseréje*, hiszen az egyik jószág romlandó, a másik viszont nem. Míg az egyik eladására kényszerít a termék romlandó jellege, a másik visszatarthatja az ellenértéket, *kivárhat*. Így a csere nem egyenlő helyzetben lévő felek között zajlik. Hogy lenne akkor az ár igazságos? A csere nemcsak anyagi értékek, de – mint utaltunk rá – emberi és morális értékek cseréje is. E kettő nem jelenik meg, amikor pénzügyi tranzakciókat bonyolítunk. Ezért Kumarappa úgy látta, hogy *a pénzgazdaság* területét, s ezzel a spekuláció és ingadozások terét *korlátozni kell*. Láthatjuk, hogy messze korát megelőzve mutatott rá jelenségekre, amelyek a mai napig viták tárgyát képezik, különösen a 2008-as pénzügyi válság óta. A termelés és a vagyon eloszlása egy gazdaságban kulcskérdés. Állította, hogy a korlátlan felhalmozás lehetetlen eroszak és kizsákmányolás nélkül, s ez a Természetes Renddel abszolút ellentétes. Egy erőszakmentes társadalom az egyének teljes autonómiáján alapul, ami lehetetlen, ha ennek nincsenek meg a gazdasági szabadságot biztosító feltételei. A Gandhi-féle elv a *Sarvodaya* – „jólétet mindenkinek” – csakis az anyagi és lelki függetlenségen alapulhat.

Kumarappa nézetei nagyon jól tükröződnek *a munkával kapcsolatos elméleti fejtegetéseiben*. Jó négy évtizeddel azelőtt tehát, hogy *az adekvát technológiához kapcsolódóan* megjelent *a munka* újszerű értelmezése – ami E. F. Schumacher nevéhez fűződik –, Kumarappa már megalkotta forradalmian új munka-fogalmát.

Mi, itt, Európában, a zsidó-keresztény civilizációban évszázadokon át abból indulunk ki, hogy *a munka: Isten büntetése engedetlenségünkért*. A keresztény Kumarappa is jól ismerte a Bibliát: „Arcod verejtekével keressed meg kenyeredet.” Más szóval, a mi civilizációnk a munkát, különösképpen az izzadsággal járó nehéz fizikai munkát büntetésnek, kényszernek érzi, s igyekszik attól megszabadulni. Kumarappa így ír korunk emberéről: „Szeretne kenyeret enni, de izzadság nélkül...” Évezredekken át rabszolgákat kényszerítettek a legkülönbözőbb tevékenységekre. Még a 19. században is így mutatta

be Petőfi a magyar állapotokat: „Van életem, mert henyélek. / A paraszté a dolog.” Vagy Arany Jánostól: „Széles országúton andalog a jobbágy, / Végzi keservesen vármegye robotját.” A 20. században elég József Attilát idézni: „helyén a kapszlit nő kapdossa / s elfakult fejű kisgyerek”. Netán Adytól: „Húszesztendős legények vackán / Álmodik a Nyomor”... De vége hossza nem lenne az idézeteknek! Csak a kommunista csasztuska dalolta, hamisan, hogy „Kényszer volt egykor a munka, ma hősi tett...”. Hogy mennyire kényszer volt bizony a munka a létező szocializmusban, nem kell a recski, vagy a hortobágyi táborokra gondolni – a hétköznapi tapasztalat is alátámasztotta. Ha nem volt munkahelyed, elvitt a rendőr.

Kumarappa úgy vélte, a munka kettős természetű. Benne van a robot, de az alkotás is. Ha ezt kettéválasztjuk, és bizonyos embereket csak a robot-jellegű munkára kényszerítünk, az a munka fogalmának meghamisítása, és minden bizonnyal az erőszak forrása. Nincs alkotás erőfeszítés nélkül, de az erőfeszítés eredménye az ember kiteljesedése, örömeinek forrása is. Hiszen alkotott! Ezért a fizikai erőfeszítést és az alkotást teljességgel elválasztani egymástól olyan, mint szeparálni az íróat a vajtól. Ahogy az emberi életnek azokra a vitaminokra is szüksége van, amelyek az íróban vannak, éppúgy kell a fizikai tevékenység. (Íme, egy példa Kummarappa szemléletes stílusából.) De, egyáltalán, a munka mindenki számára szükséges tevékenység, *létforma*. Az embereket szabadságuktól megfosztó és munkára kényszerítő társadalmak csak ideig-óráig maradtak fenn, ezt a történelem tanúsítja. Be kellett természetesen látnia, hogy ez nem csak a történelmi időkben volt igaz. A modern tömegtermelés éppoly rabszolgává teszi a munkavállalókat, mint a régi társadalmak. A tömegmunkás ágyútöltelék, pusztá fogaskerék. Nincs egyénisége, nincs önállósága, alkotóképessége. A 20. századi nagyüzemi termelés-szervezési elvek szolgálai sorba taszítanak, ellentétesek a demokrácia lényegével. S mindegy, hogy kapitalizmusról, vagy szocializmusról beszélünk. A termelés jellege mindenképpen *elidegenítő és elnyomó*.

Ugyanakkor, nem állította, hogy ki kell kapcsolni a termelésből a profit-motívumot, s azt se, hogy teljes decentralizálást kell megvalósítani. Az előbbi nem életszerű javaslatokat egyrészt a szocialista nagyüzemi tervgazdálkodás már tényszerűen megcáfolta, másrészt az utóbbi meg technikailag is illuzórikus. De valami köztes megoldást kell a társadalomnak találnia. Azt sem gondolta, hogy a modern világgazdaságban esetleg mindent szövetkezeti elven lehetne szervezni, amint egyesek javasolták. Van, ahol a technológia is megköveteli a határozott vezetést, gyors döntéseket, amit csak egyszemélyi, felelős vezető képes meghozni.

Gondolkodott azon is, hogy a modern termeléshez szükséges energia és nyersanyagok milyen egyenlőtlenül oszlanak el a világban. Sokszor csak nagyon távoli országokban található. Megszerzésük gyakran kiváltja az erőszakot, háborúk forrása. De az is erőszakos folyamat, ahogy a hadsereg segítségével törnek be új piacokra, a termékeknek értékesítési piacokat megszerzendő. Viszont nehogy azt higgyék, mondta, hogy a szocialista nagyüzemi termelés lenne a megfelelő megoldás! Az, megfejlve az osztályharcos gyűlölettel, további erőszak forrása. Ugyanakkor a nyugati pacifisták is megkapták a magukét Kumarappától. Mint mondta, békéért küzdenek, de elfogadják azt a rendszert, amely a modern háborúk gyökere... Ahhoz, hogy a békemozgalom sikeres legyen, forradalmi programmal kellene rendelkeznie. A termelés lényeges decentralizálása a megoldás, amely a hatalom koncentrációját megakadályozza. Igaz, hogy ez a rendszer kevésbé lenne jövedelmező, de csak ez a megoldás eredményezne igazi demokráciát, és békét a nemzetek között.

Nem véletlenül határolódott el azonban a szocialista ideológiától is Kumarappa. Ennek a rendszernek a termelőeszközök társadalmisítása volt az elméleti alapja, amin gyakorlatilag államosítást értettek. A harmincas évek Indiájában reális politikai alternatívának tűnt

a kommunizmus. A kommunista rendszerben az iparosítás elsődleges fontosságú volt. A nehézipar elsődlegessége a haditermeléshez szükséges javak termelését jelentette. Ezért a nagyüzemi ipari berendezkedésen nem kívántak változtatni. Így cseppet sem volt ez az elmélet vonzó Kumarappa számára. Az való, hogy értékelt a szocialista gyakorlat bizonyos eredményeit, amelyet a legszegényebbek felemelése terén felmutatott. Ezért aztán sokan kommunistának bélyegezték. Elfelejtették ugyanakkor, mennyire hangsúlyozta, hogy az erőszakon alapuló megoldások teljességgel elfogadhatatlanok a Gandhi eszméit megvalósítani törekvők számára. Úgy látta, hogy az államot mindkét rendszerben, a kapitalizmusban éppúgy, mint a kommunizmusban, egy törpe minoritás keríti hatalmába, s ennek a rétegnek lesz a kezében a gazdaság irányítása. Ezt pedig nem elsődlegesen a széles tömegek jólétének érdekében használják majd fel, hanem ideológiai hatalmi ambíciók kielégítésére, illetve csillapíthatatlan profitéhségük kielégítésére. Igen, a kommunizmus is, csak állami köntösben, kizsákmányol. Széleskörűen népszerűsítette ezért, hogy a szovjet modell nem követhető, mert ez a rendszer a kapitalizmus hibáit ugyanazon gazdaságsszervezési eszközök alkalmazásával akarja orvosolni, amelyek a bajokat okozzák.

Végül is Kumarappa csalódott az Indiai Kongresszus politikájában. Nehruék az iparosítást hangsúlyozták, s érdemben semmi haladás nem volt a földreformban sem. Úgy érezte, a történések a megcsalását jelentik Gandhi szegények melletti elkötelezettségének, ami számára a legfontosabb szempont volt, minden politikai tevékenységben.

A második világháború után a helyzet lényegesen megváltozott. Amerika átvette a vezető szerepet a világban, s a korábbi gyarmatosítók helyére lépett – ha más eszközökkel is. Látni lehetett, hogy az USA minden eszközzel meg akarja vetni a lábát az újonnan felszabadult országokban, és meg kívánja akadályozni a kommunizmus térnyerését. Emellett természetesen saját köreinek gazdasági érdekeit is erőteljesen képviselte. Kumarappát megdöbbenette az atombomba ledobása, majd a koreai háború. Erősen szembekerült az USA politikájával. Erőszakmentes gazdasági bojkottra szólított fel ezért Amerika ellen. Aggasztotta Amerika beavatkozása az indiai gazdaságfejlesztési tervekbe. Az USA nagy összegű élelmiszersegélyt nyújtott Indiának, hogy megakadályozza „vörössé válását” (Chester Bowles, aki 1951–52-ben az USA nagykövete volt, szervezte az elsőt). Kumarappa úgy érezte, hogy ez nem más, mint „a hóhér kötele a nyakuk körül”. Csak arra szolgál, hogy az USA betegye a lábát a frissen szabaddá vált országba. Különösen bántotta, hogy Nehru egy amerikai szakértőt kért fel az ún. Etawah Pilot Project menedzselésére. Annyi év gyakorlat után ő ne lenne erre alkalmas? Vagy egy másik indiai? Egy ország, amely nem képes maga megoldani a saját problémáit, ha külföldi „tanácsadókra” van szüksége, nem méltó az önrendelkezésre – mondta.

Különösen a szívén viselte az indiai agrárium sorsát. Úgy vélte, az agrárgazdaság mint gazdaság, s az agrártevékenység mint foglalkozás, nem keverendő össze. *Ellenezte, hogy kapitalista módon szervezzék meg a mezőgazdaságot egy olyan országban, ahol munkaerő bőven van, a tőke viszont kevés. Három tényezőt kell figyelembe venni: a földet, a humán erőforrásokat és az állam szerepét. Nem szabad az elsődleges probléma, az élelmiszerellátás mellett elfeledkezni a hosszabb távú szemléletről. A talaj termőerejének megtartása ezek közül az első. Fellepett ezért a túlkemizálás ellen, mondván, megsérti a természetes rendet, tönkreteszi a talaj szerkezetét, s azokat az élőlényeket is megöli, amelyekre szükség lenne a humuszosításhoz. Természetesen belátta, hogy vannak területek, ahol beavatkozásra szükség van, de mint mondta, azt csak nagyon alapos elemzéseket követően, s a felhasználók kellő kiképzése után lehet megtenni. E nélkül a farmerk kezébe adni a kémiai szereket nagy veszély.*

A földterületek pihentetését javasolta, s azt, hogy alakítsanak ki egy megfelelő kalóriát biztosító táplálkozást, a korlátozott földterületeket figyelembe véve. Azt termeljék, ami

a legalkalmasabb a megfelelő táplálkozáshoz, sőt, ruházkodáshoz. Ez valószínűsíthetően nem lehetséges állami beavatkozás nélkül. Nem lehetne a gazdálkodókra bízni, mit akarnak termelni, hanem azt kellene előírni, amire a közösségnek szüksége van. Ehhez továbbá érdemi agrárreformra lett volna szükség, hogy kialakulhassanak az *önellátó közösségek*, szemben az árutermelő nagybirtokokkal. 1949-ben kapott is felkérést a „zamindari”-rendszer megváltoztatását célzó javaslatok kidolgozására. De hiába szögezte le, hogy a földhöz való jog olyan elemi, mint a levegőhöz való jog, az ötvenes években nem került sor érdemi reformokra. Ő a maga részéről *nem a földtulajdonra*, hanem a *földhasználatra* tette a hangsúlyt. Ezzel szembekerült *Vinoba Bahve*-vel, egy másik Gandhi-követővel, aki a földosztás nagy propagátora volt. Ellene az volt Kumarappa kifogása, hogy *nincs terve* a mozgalomnak arra vonatkozóan, hogy a földtulajdon megszerzése után *hogyan tovább?* Megfelelő intézményrendszer kiépítése és széles körű szakmai képzés nélkül a földtulajdon pusztá birtoklása nem jelenthet érdemi előrehaladást.

Sajnos, bár gondolatai nagyon világosak voltak, nem arattak sikert az érzelmeiktől túlfűtött mozgalommal szemben. Általában gondot jelentett, hogy hiába volt Kumarappa racionális gazdasági gondolkodása, ha nem eléggé vette figyelembe az indiai szociológiai realitást, mindenekelőtt a *kasztrendszer* létét.

(*Utóélete, követői*) Napjainkból visszatekintve, Gandhi és Kumarappa nézetei csaknem teljes mértékben igazolódtak. Ha mégis keresünk elméletükben gyenge pontot, azt – nem alábecsülhetően – a demográfiai kérdés fontosságának elhanyagolásában találhatjuk meg. A harmincas-egyvenes években ugyan még nem lehetett előre látni azt a demográfiai robbanást, ami bekövetkezett, s jelentősen hozzájárult a fejlődő országok szegénységének növekedéséhez. A túlnépesedés pedig komoly fenyegetést jelent a természeti környezetre. Igaz, hogy a jövedelmek arányosabb elosztásával, a háborús kiadások csökkentésével számos lehetőség lenne a problémákon enyhíteni, de a természeti környezet szempontjából a sok milliárd ember megfelelő igény szinten való kielégítése mindenképpen a Föld teherbíró-képességének meghaladásával járna. Bizonyos, hogy a tények ismeretében e nagy gondolkodók is hangsúlyosabban keresnék a problémára a megoldást. Annyi bizonyos, hogy a modern gazdasági rendbe beépített pazarló mechanizmusokat mindenképpen ki kell iktatni, s a mértékletesség erényét fel kell támasztani a fejlett világban. Konrad Lorenz írta „Az emberiség nyolc halálos bűne” c. munkájában, hogy a modern gazdaság az összes főbűnt jutalmazza, kivéve a lustaságot...

Az elmúlt hetven év szakirodalmában azonban – napjainkhoz közeledve még sűrűbben –, Schumachertől Ferenc pápáig, nagyon sok párhuzamba állítható gondolatot fogunk találni Kumarappa nézeteivel. Mintha lassan, fokozatosan érlelődne és elterjedne a világban az a sok igazság, amelyre az indiai közgazdász háromnegyed százada rájött. Gondolatvilágához kapcsolódóan, felidézünk néhány világhírű közgazdászt, akik, mondhatjuk, bizonyos értelemben a nyomdokaikban jártak.

Az elsők között említjük meg honfitársát, az 1933-ban született, Nobel-díjas *Amartya Sen*t.

Sen érzékenysége a szegénység problémái iránt a Gandhi-közgazdaságtan közelébe emeli őt. Pontosán úgy fogalmaz, mint Kumarappa: az éhínség nem feltétlenül a termés gyengesége miatt, hanem annak következtében jelentkezik, hogy embereknek nincs hozzáférésük az élelmiszerekhez. Nincs munkájuk, jövedelmük, nem tudnak vásárolni. Úgy fogalmaz, hogy éhínség jellemzően diktatúrákban fordul elő. Elég a szovjethatalom kiépítésekor jelentkező ukrainai holodomorra utalni, vagy a még hatalmasabb arányokat öltő 1949–52-es kínai éhínségre, ahol az áldozatok száma elérte a 30 milliót (!). (Ez a szám szinte felfoghatatlan számunkra. Három mai Magyarország!)

Amartya Sen két kérdésben marad el Gandhi és Kumarappa szemléletétől: az elidegenedés és a környezeti károk iránti aggodás terén. Az előbbit nem a társadalmi gazdasági folyamatok okának, hanem következményének tekinti, míg az ökológiai problémák jövőbeni bekövetkezését nem tartotta annyira nagy veszélynek, mint Kumarappa. Mai ismeretek alapján érdemes lenne a szegénység szakirodalmához valóban nagy hozzájárulást jelentő munkásságát az ökológiai szempontokkal kiegészíteni.

A 20. század második feléből idézni kell két neo-institutionalistát, *J. K. Galbraith*-t, és *Gunnar Myrdal*-t, mint akik a szociális helyzet általános javítása érdekében szükséges állami beavatkozás hívei voltak. Akárcsak Kumarappa... Mindketten gyakorlati közgazdászok voltak, nem pusztán elméleti tudósok, és hosszabb időt töltöttek az államapparátusban.

Galbraith a II. világháború alatt az árhivatal elnöke volt az USA-ban, majd Kennedy elnök tanácsadója, és az USA nagykövete Indiában. Emellett a Harvard professzora volt, s számos nagyhatású könyvet publikált. Gondolatvilága a fogyasztói társadalom pazarló szükségletkielégítéséről erősen hasonlított Kumarappa meglátásaihoz, érzekelte, hogy a technokrata réteg a médián keresztül befolyásolni képes a fogyasztói magatartást. Abban eltért az indiai szakembertől, hogy a maga részéről a nagy konglomerátumokat szükség-szerűnek tartotta, tehát nála nem „a kicsi a szép” elv érvényesült. Viszont a nagyvállalatok megrendszabályozását szükségesnek látta, s véleménye szerint ehhez nem elegendő a hagyományos közgazdaságtan eszköztára.

Gunnar Myrdal még nagyobb nemzetközi elismertségnek örvendett. Odaadása, amelylyel hazájában a társadalmi-gazdasági igazságosság érvényre jutását szolgálta, minden kétséget kizárólag hozzájárult Svédország felemelkedéséhez. Ez az ország, amely 1820 és 1930 között a legszegényebbek közé tartozott, a jóléti társadalom mintaszülőjévé vált. Egy Rockefeller-ösztöndíj kapcsán az USA-ban tartózkodva, közreműködött az Econometricai Társaság alapításában, hogy a közgazdaságtudomány „tisztaságán” örökjön. Ugyanakkor azonban módja volt a hatalmas társadalmi különbségeket tanulmányozni. Úgy fogalmazott, hogy az államnak ezek enyhítése céljából be kell avatkoznia. 1932-ben, amikor a svédeknel hatalomra került a Szociáldemokrata Párt, Myrdalnak jelentős szerepe lett hazájában a gazdaságpolitika formálásában. 1938–42 között a Carnegie Alapítvány meghívására a néger-kérdés tanulmányozására hívták meg az USA-ba. Ekkor megvilágosodott számára, hogy nem lehet elkülönítetten elemezni a gazdasági problémákat, a jogi, történelmi, szociológiai tudományterületektől teljesen függetlenül. Erősen institutionalista irányba tolódt el tehát a világlátása, bár a technológiai tényezőknek nála sose lett akkora szerepe, mint Galbraith-nál (vagy Veblennél). Korábbi nézeteitől eltérve, arra a következtetésre jut, hogy az emberek és a társadalmak lényegesen tökéletesíthetők a szociális reformok által, ha az állam az oktatás, egészségügy stb. területén ezt érdemben támogatja. (Bár Myrdal szociáldemokrata volt, de a svéd szocialisták rég lettek a „kisajátítók kisajátításáról”, s beérték a magas adókból megvalósított újraelosztás eszközével.) A negyvenes években a Svéd Gazdasági Tervbizottság elnöke volt, majd az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának vezetője lett. Felesége 1957-ben Indiában volt nagykövet. Ekkor írta meg tanulmányát „Korunk kihívása: a világszegénység” címmel. Ezt a maga részéről a legfontosabb munkájának ítélte. Ebben számtalanszor hivatkozik Gandhira. Úgy fogalmaz, hogy Gandhi nézeteinek szorosabb követése sikeresebbé tette volna az indiai gazdaságpolitikát. Kumarappát ugyan név szerint nem idézi, de a konkrét megfogalmazásai rendkívüli hasonlóságot mutatnak a közgazdász gondolataival. Nem csoda, hiszen a Gandhi-féle közgazdaságtan alaptételei: a kistulajdonos léten alapuló, helyi közösségi önellátás, társítva a széles körű, az élethez szükséges ismereteket nyújtó oktatással, s a megfelelő egészségügyi feltételek biztosításával – mind-mind megtalálhatók

Kumarappa munkáiban, gyakorlatilag onnan erednek. S bár Myrdal munkája nem hatott közvetlenül az indiai gazdaságpolitikára, az kimutatható, hogy a Világbank támogatási programjaiban feltétlenül szerepe volt könyvének, még a 80-as években is.

Rachel Carlson és E. F. Schumacher az a további két jelentős értelmiségi, akit a huszadik század második feléből Kumarappa gondolatvilágának továbbélítői közül még feltétlenül fel kell idéznünk.

Rachel Carlson (1907–1964) amerikai természettudós volt, aki a halászati és vadászati szolgálat munkatársaként kormányzati alkalmazásban állt 1936–1952 között, és számos könyvet írt a környezeti ártalmakról. Első, nagy sikerű könyve „A minket körülvevő tenger” volt, amely a tengerek szennyezésének problémáira hívta fel a figyelmet. Különösen nagy veszélynek nevezte meg az atomhulladék-tárolást. Utolsó könyve pedig a „Hallgatag tavasz” címmel az élelmiszerlánc szennyezéséről szólt, a DDT ártalmas hatásairól, utalva a mérgezett rovaroktól elpusztult énekesmadarakra. Ahogyan azt fejtegeti, hogy a vegyi védőszer alkalmazásánál a felhasználók oktatására szükség van, és nagyon kell figyelni a talajok termőképességének megőrzésére, igen közel áll azokhoz a nézetekhez, ahogyan Kumarappa beszélt és írt a témáról.

Ernst Fritz Schumacher (1911–1977) német származású, Angliában élő közgazdász volt. Életive bizonyos értelemben hasonlított Kumarappához, hiszen a mainstream közgazdaságtan lelkes hívéből vált az ökológiai gazdaságtan talán legnagyobb hatású apostolává. Kalandos élettörténete során a brit szénbányák vezető közgazdásza lett, s meglehetősen alapos ismeretekkel rendelkezett a fosszilis energiahordozókról. 1973-ban megjelent könyve, a *Small is beautiful* (A kicsi szép), a természetet, mint tőkét mutatja be, s felhívja a figyelmet arra, hogy jövedelemként feléljük a természeti tőkénket. Erre a felismerésre egy korábbi burmai útja vezette rá, ahol megismerkedett Gandhi tanításaival. Könyvet is írt a buddhista közgazdaságtanról, de a hatvanas években rádöbbsent, hogy nézetei közel állnak „bizonyos római főpapok nézeteihez”. Úgy tűnik, XXIII. János pápa enciklikái, és a II. vatikáni zsinat fejleményei közel hozták a katolicizmushoz. Így az eredetileg protestánsnak keresztelt, magát ateistának valló tudós élete végén katolizált. Schumacher a tettek embere volt. Számtalan konkrét kezdeményezése kapcsolható Kumarappa nézeteihez, bár név szerint talán csak egyszer idézi könyvében. Maga a mezőgazdasági gazdálkodás szervezése, a munkáról vallott felfogása, a kisüzemek előnyeinek bemutatása, a talajvédelem fontossága, az ezekkel kapcsolatban létrehozott társaságok és alapítványok, mind-mind egyenes folytatásai Kumarappa gondolatainak. Úgy élt, ahogy beszélt, a saját gazdaságát a gandhista közgazdaságtan szellemében vezette. (Érdekes, hogy miként Kumarappa is a Jézus tanításáról szóló munkáját tartotta a Fenntartható gazdaság c. műve mellett a legfontosabb könyvének, úgy Schumacher is a *Guide for perplexed* [Útmutató a tévelygőknek] c. munkáját tartotta a *Small is beautiful* c. műve mellett a legfontosabb, morális iránymutató tartalmú könyvének.)

Ha már a vallásnál tartunk, érdemes bemutatni néhány mondattal a katolikus egyház fő témába vágó megnyilatkozását; *Ferenc pápa* legutóbbi enciklikáját (Áldott légy...).³ Figyelemre méltó, hogy az enciklika – hasonlóan a sort megkezdő XXIII. János pápához – nemcsak a klerikusokhoz, nemcsak a keresztényekhez, *hanem minden jóakarátú emberhez szól.*

Az enciklika ökológiai megtérésről beszél. Nagyon elmélyülten foglalkozik az ember és környezete kapcsolatával, a környezeti károk mértékével, okaival, s ezen belül a modern ember világnézetével, melyben eluralkodott a közöny és mohóság, a jövő iránti felelőtlenség. A természet nem valami tőlünk különböző dolog, nem csak egyszerűen díszlet, a mi életünk körülményeként. „Része vagyunk a természetnek, bele vagyunk kapcsolva,

s folyamatos kölcsönhatásban vagyunk vele...” – írja. Tízszor is szerepel az enciklikában a mondat: „minden mindennel összefügg.” Rámutat, hogy a környezetszennyezés nem pusztán technikai kérdés, hanem társadalmi probléma. Gyökere a szegénység és az emberi mohóság. „Napjainkban észre kell venni, hogy az igazán ökológiai megközelítés mindig egyben szociális megközelítés is, ezért meg kell hallanunk a föld és a szegények kiáltását” – írja. Elmagyarázza, hogy a Biblia munka-fogalmának a helyes értelmezése nemcsak a verejtékes erőfeszítést, de az Isten képmására teremtett emberalkotó örömét is jelenti. A pápa idézi Szent Benedeket, aki szerzeteseinek az „Imádkozzál és dolgozzál” jelszavát adta. Úgy vélte, hogy a fizikai munka is értékes spirituálisan, ami a maga korában forradalmi gondolat volt. A szentségben való személyes növekedés a rekollekció és a munka kombinálásának lesz az eredménye. „Az ilyen munkatapasztalat nagyobb tiszteletet ébreszt bennünk a természet iránt, s annak védelmére tanít” – írja Ferenc pápa. A munka: hivatás, erre teremtettünk. Nem lehet a technikai haladás célja, hogy a gépek egyre nagyobb mértékben helyettesítsék az emberi munkát, mert az végzetes hatással lenne az emberiségre. A munka szükségszerűen az ember életének része a földön, növekedésünk és fejlődésünk, egyéni tökéletesedésünk útja. A szegények pénzügyi megsegítése mindig átmeneti jellegű, a kényszerű helyzetekben szükséges is. Az általánosabb cél azonban az, hogy a munka segítségével juthassanak méltó életfeltételekhez. A munkát illető nézetek az enciklikában teljes mértékben egybeesnek Kumarappa gondolatvilágával.

Isten visszautasítja az abszolút tulajdonlás elvét. Kumarappa és a Gandhi-féle közgazdaságtan alapja a „trusteeship”, azaz, hogy csak gondnokai, kezelői vagyunk a kapott vagyonnak, s mindenekelőtt a természetnek. A pápa utal az ószövetségi tanításra, mely szerint a földet nem lehet véglegesen eladni, mert „a föld az enyém, ti csak idegenek és jövevények vagytok nálam” (Lev 25,23).

Hívó ember a léten túli létre gondolva érzi át a természetért való felelősségét. De nem vallási megközelítésben is felelősek vagyunk az utánunk következő generációk felé, azért, hogy milyen természeti környezetet hagyunk vissza számukra. Az egyes egyén halandó, a társadalom azonban örök – hacsak nem lép az öngyilkosság útjára, környezetének tönkretételével. Nem véletlen ezért az enciklika megnevezése; hiszen ez Szent Ferenc Naphimnuszának szövege, aki a napot fivérünknek, a holdat nővérünknek, a szelet bátyánknak, a vizet hűgünknek, s a földet anyánknak nevezte. Aki társalkodott a gubbiói farkassal, s prédikált a madaraknak. S aki himnuszát azzal zárta le, hogy az egyén földi élete mulandó, de az ember örök életre rendeltetett:

„Áldjon téged, Uram, nővérünk, a testi halál,
Aki elől élő ember el nem futhat
Aki halálos bűnben hálnak meg, jaj azoknak,
És boldogok, akik magukat megadták
Te szent akarodtnak,
Második halál nem fog fájni azoknak...” (Sík Sándor fordítása)

JEGYZETEK

- 1 Divya Joshi: Gandhiji on KHADI Selected and Compiled with an Introduction by Divya Joshi (E-mail: info@gandhi-manibhavan.org).
- 2 Mark Lindley, Mahatma Gandhi's economist Popuar Prakashan, Mumbai, 2007.
- 3 Laudato si. Ferenc pápa Áldott légy kezdetű enciklikája. Szent István Társulat, 2015.